

Ісаєв А. М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
№ 1, начальник науково-
дослідницького сектору
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

ВІНДИКАЦІЯ ГРОШЕЙ ТА ЦІННИХ ПАПЕРІВ НА ПР'ЕД'ЯВНИКА ЗА ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Відповідно до ст. 389 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), гроші, а також цінні папери на пред'явника, що існують у паперовій формі, не можуть бути витребувані від добросовісного набувача.

Виходячи зі змісту розглядуваної статті, в ній встановлено обмежувально-заборонні правила щодо віндикації окремих об'єктів цивільних прав. Такі правила застосовні за наявності наступних умов: (а) об'єктом віндикації виступають гроші або цінні папери на пред'явника у паперовій формі; (б) суб'єктом віндикації є добросовісний набувач.

Об'єкт віндикації у даному випадку визначено з урахуванням положень ст. 177 ЦК України, яка в силу свого формулювання та

буквального тлумачення визнає гроші та цінні папери різновидами речей. В літературі неодноразово і справедливо критикувалася наведена теза. Гроші та цінні папери є особливими об'єктами цивільних прав. Проте, готівкові гроші та цінні папери у паперовій формі мають речову форму, що зумовлює розгляд питання про можливість захисту права власності на них за допомогою речово-правових засобів.

У ст. 389 ЦК України законодавець послуговується терміном «гроші» без класифікаційних ознак за їх формою чи видом.

Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про валюту і валютні операції» можна виокремити чотири види валюти України: 1) грошові знаки грошової одиниці України – гривні у вигляді банкнот, монет, у тому числі обігових, пам'ятних та ювілейних монет, і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу; 2) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у гривні; 3) електронні гроші, номіновані у гривні; 4) цифрові гроші Національного банку України.

Закон України «Про платіжні послуги» визначає дві форми грошових коштів в Україні (ст. 3): 1) готівкову (грошові знаки); 2) безготівкову (записи на рахунках).

Із наведеного можна зробити висновок, що грошові знаки, як валюта України – це єдиний прояв готівкової форми грошових коштів в Україні. Безготівкова форма грошових коштів може бути виражена у таких видах валюти України, як: а) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у гривні; б) електронні гроші, номіновані у гривні; в) цифрові гроші Національного банку України.

Таким чином, на відміну від цінних паперів в паперовій формі, гроші у ст. 389 ЦК України є об'єктом заборони віндикації незалежно від форми існування.

Відповідно до чинного законодавства України іноземна валюта може бути об'єктом права власності, отже, відповідні обмеження щодо віндикації грошей поширюються і на неї.

Об'єктом, віндикація якого обмежена за ст. 389 ЦК України, є цінні папери на пред'явника у паперовій формі. Посилання на форму цінного паперу з'явилося у ст. 389 ЦК України лише у 2012 році, незважаючи на те, що документарна та бездокументарна форми цінного паперу були передбачені ще у першій редакції Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV. Чинна редакція Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» містить класифікацію цінних паперів за критерієм форми існування, зокрема, названі: а) електронна (електронні цінні папери), б) паперова (паперові цінні папери) форми (ч. 3 ст. 8). Паперовий цінний папір оформлюється на матеріальному носії як документ, що містить найменування виду цінного папера, а також визначені законодавством реквізити. За формою

випуску цінні папери легально поділені на: а) іменні; б) ордерні; в) на пред'явника.

Випадки витребування іменних цінних паперів від добросовісного набувача знаходять своє відображення і у судовій практиці. Так, ухвалою апеляційного суду від 15.12.2015 р. у справі № 222/273/15-ц залишено без змін рішення суду першої інстанції про витребування простих іменних бездокументарних акцій виходячи з того, що позивачі набули право власності на прості іменні бездокументарні акції ПрАТ ОСОБА_1 на підставі договорів купівлі-продажу, які у встановленому законом порядку не визнанні недійсними, своє право на цінні папери зареєстрували у встановленому на той час порядку депозитарною установою, та, враховуючи те, що рішення суду, на підставі якого ОСОБА_7 як правонаступник ОСОБА_10 набула право власності на спірні акції, скасоване, суд першої інстанції правильно дійшов до висновку, що позивачам на праві власності належать спірні прості іменні бездокументарні акції загальною кількістю 215975 штук. Відповідачка ОСОБА_7 право власності на дані цінні папери втратила у зв'язку із скасуванням Вищим господарським судом 09.07.2014 р. рішення господарського суду від 29.11.2012 р. та постанови апеляційного суду від 28.01.2014 р., а тому 12.01.2015 р. не мала права розпоряджатися цими акціями, оскільки не була власником спірних акцій. Оскільки ОСОБА_8 безвідплатно набув право власності на спірні акції у особи, яка не мала права їх відчужувати, то позивачі мають право витребувати ці акції у нього.

Витребування ордерних цінних паперів з чужого незаконного володіння також здійснюється на підставі ст. 389 ЦК України. Одним із поширених ордерних цінних паперів є вексель. Векселі можуть бути прості або переказні та, відповідно до ч. 2 ст. 28 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», існують виключно у паперовій формі. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в своїй постанові від 11.08.2022 р. по справі № 904/5693/20 звертає увагу на те, що визнання недійсним договору купівлі-продажу векселів призводить до виникнення у продавця права на витребування їх від поточного володільця на підставі ст. 389 ЦК України.

Добросовісний набувач отримує гроші та цінні папери на пред'явника у паперовій формі від особи, яка не мала права їх відчужувати. Однак у силу своєї сумлінної поведінки під час набуття майна добросовісний набувач вправі захищати свої права та інтереси.

На доктринальному рівні розмежування добросовісного і недобросовісного володіння здійснюється за суб'єктивним критерієм. Добросовісним володіння визнається тоді, коли володілець не знав і не міг знати про те, що володіє чужою річчю безпідставно. У свою чергу добросовісний набувач – це суб'єкт, який не знав і не міг знати про те, що відчужувач майна не має права на його відчуження.

Відтак, постає питання: чи набуває добросовісний набувач статусу

незаконного добросовісного володільця, чи стає власником набутого майна? Заборонно-обмежувальні правила ст. 389 ЦК України спрямовані на додатковий захист прав добросовісного набувача. Якщо ч. 3 ст. 388 ЦК України надає можливість витребування майна від добросовісного набувача за умови, якщо таке майно було набуто останнім безвідплатно, то норми ст. 389 ЦК України виключають можливість віндикації грошей та цінних паперів на пред'явника у паперовій формі навіть у тих випадках, коли названі об'єкти були набуті безвідплатно в особи, яка не мала права їх відчужувати.

Необхідно зауважити, що статті 388, 389 ЦК України системно пов'язані із ст. 330 ЦК України «Набуття добросовісним набувачем права власності на майно, відчужене особою, яка не мала на це права».

Підсумовуючи викладене можна зауважити про таке:

1. Заборона віндикації грошей поширюється на валюту України та іноземну валюту незалежно від форми існування. Очевидність такого висновку не заперечує його актуальності з огляду на розвиток теорії цифрових речей, до яких у майбутньому можуть бути віднесені цифрові гроші НБУ та CBDC іноземних держав.

2. Обмеження віндикації стосується тільки цінних паперів на пред'явника у паперовій формі. Іменні та ордерні цінні папери у паперовій формі можуть бути витребувані від добросовісного набувача за загальними правилами ст. 388 ЦК України.

3. Добросовісний набувач, який отримав гроші або цінні папери на пред'явника у паперовій формі від особи, яка не мала права їх відчужувати, набуває на них право власності у силу закону.